

Investigating the Simultaneous Relationship between Resilience and Economic Growth Emphasizing Foreign Investment

*Hossein Amiri¹, Vahid Arshadi²

1. Associate Professor of Economics, Faculty of Economics, Kharazmi University, Tehran, Iran

2. Assistant Professor of Economics, Institute of Islamic Studies in Humanities, Ferdowsi University of Mashhad, Mashhad, Iran

Citation: Amiri, H., & Arshadi, V. (2022). [Investigating the Simultaneous Relationship between Resilience and Economic Growth Emphasizing Foreign Investment]. *Quarterly Journal of the Macro and Strategic Policies*, 9 (Special Issue), 160-184. <https://doi.org/10.30507/JMSP.2021.294256.2282>

<https://doi.org/10.30507/JMSP.2021.294256.2282>

20.1001.1.23452544.1400.9.36.1.3

Funding: See Page 180

Received: 17/07/2021

Accepted: 30/11/2021

Available Online: 20/01/2022

Article Type: Research paper

Key words:

Foreign direct investment; economic growth; simultaneous equation model.

ABSTRACT

Considering the significant of sustainable economic growth in all countries, economists try to measure the impact of different variables on economy and attune their decision making agenda accordingly. Economic policy makers in Iran have targeted 8 percent of GDP for the five-year plan in order to achieve the economic aims of the 2025 perspective. This has not been achieved due to several reasons such as inappropriate atmosphere of the business, unsuitable structure of economy, and foreign pressures from imperial countries. One of the fertilizers for economic growth is to rely and trigger the resources, and attract different kinds of foreign and domestic investments. The role of foreign investment has been noted on clauses 10 and 12 of the macro-policies of resistance economy which can encourage the development of sustainable economy. This study, employing simultaneous equation model, tried to investigate the impact of changes in foreign investment and resilience index on economic growth of Iran from 1997 to 2021. The findings showed a significant relationship between economic growth and resilience on the one hand, and the degree of open economy and the rate of physical capital development. Also, there was a significant relationship between economic growth and resilience.

JEL Classification: F43, F21.

* Corresponding Author:

Hossein Amiri, PhD

Address: Kharazmi University, Tehran

Tel: +98 (912) 4396993

E-mail: h.amiri@khu.ac.ir

بررسی ارتباط هم‌زمان تاب‌آوری و رشد اقتصادی با تأکید بر سرمایه‌گذاری خارجی

* حسین امیری^۱، وحید ارشدی^۲

۱. دانشیار گروه اقتصاد، دانشکده اقتصاد، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

۲. استادیار گروه اقتصاد، پژوهشکده مطالعات اسلامی در علوم انسانی، دانشگاه فردوسی مشهد، مشهد، ایران

20.1001.1.23452544.1400.9.36.1.3

چکیده

تاریخ دریافت: ۲۶ تیر ۱۴۰۰

تاریخ پذیرش: ۹ آذر ۱۴۰۰

تاریخ انتشار: ۳۰ دی ۱۴۰۰

نوع مقاله: علمی - پژوهشی

کلیدواژه‌ها:

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، رشد اقتصادی، معادلات هم‌زمان.

با توجه به اهمیت رشد اقتصادی پایدار برای هر کشوری، اقتصاددانان می‌کوشند میزان تأثیرگذاری متغیرهای مختلف را بر رشد اقتصادی مورد بررسی قرار دهند و نظام تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی خود را بر آن متمرکز کنند. سیاست‌گذاران اقتصادی در ایران نیز در جهت دستیابی به اهداف اقتصادی چشم‌انداز ۱۴۰۴، رشد ۸ درصدی تولید ناخالص داخلی را در برنامه‌های پنج‌ساله کشور هدف‌گذاری کرده‌اند که به دلایل مختلفی، از جمله فضای نامناسب کسب‌وکار و ساختار نامناسب اقتصادی و نیز فشارهای خارجی از طرف کشورهای سلطه‌گر، تا کنون به صورت پایدار محقق نشده است و فاصله زیادی با آن وجود دارد. یکی از مؤلفه‌های شتاب‌دهنده و ملزومات رشد اقتصادی در ادبیات علم اقتصاد، تکیه بر شناخت و احیای ظرفیت‌ها و افزایش انواع سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی در اقتصاد است. نقش سرمایه‌گذاری خارجی در پندهای ۱۰ و ۱۲ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی و تأثیر آن بر مقاومت اقتصادی تصریح شده است که می‌تواند بستر رشد اقتصادی پایدار را فراهم کند. در این مقاله، با استفاده از روش سیستم معادلات هم‌زمان، به بررسی تأثیرپذیری رشد اقتصادی از تغییرات سرمایه‌گذاری خارجی و شاخص تاب‌آوری در اقتصاد ایران طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۹ پرداخته شده است. نتایج این پژوهش بیانگر رابطه مثبت و معنادار رشد اقتصادی با تاب‌آوری، درجه باز بودن اقتصاد و نرخ رشد سرمایه فیزیکی است. همچنین در معادله دوم بین رشد اقتصادی و تاب‌آوری ارتباط مثبت و معنادار وجود دارد.

طبقه‌بندی JEL: F43, F21

* نویسنده مسئول:

دکتر حسین امیری

نشانی: تهران، دانشگاه خوارزمی

تلفن: ۴۳۹۶۹۹۳ (۹۱۲) +۹۸

پست الکترونیک: h.amiri@khu.ac.ir

۱. مقدمه

به لحاظ نظری، رشد اقتصادی کشورها تحت تأثیر کیفیت و کمیت نیروی کار، انواع مختلف سرمایه و سرمایه گذاری، نحوه اجرای سیاست های اقتصادی، از جمله سیاست های پولی، مالی، ارزی و درآمدی، و نیز چگونگی مدیریت تکانه های اقتصادی وارده به اقتصاد است. به دلیل اهمیت چگونگی تغییرات رشد اقتصادی کشورها در پیشرفت و توسعه اقتصادی، اقتصاددانان می کوشند دلالت ها و توجیهات منطقی برای معنادار بودن یا معنادار نبودن ضرایب تخمینی بر روی رشد اقتصادی بیان کنند تا بر مبنای معنادار بودن عوامل، اقدام به سیاست گذاری با هدف بهبود رشد اقتصادی نمایند و یا در متغیرهای بی معنا سرمایه گذاری نکنند (صالحی، صحت و سلامی، ۱۳۹۹). از سوی دیگر تکانه های شدید اقتصادی در کشورهای پیشرفته، از جمله بحران مالی ۲۰۰۸ ایالات متحده آمریکا، توجه برخی از اقتصاددانان را به این سو معطوف کرد که هم رشد اقتصادی بالا برای پیشرفت کشورها اهمیت دارد و هم تاب آوری این رشد در برابر هر نوع تکانه ای باید زیاد باشد (Briguglio, Cordina, Farrugia & Vella, 2009).

با توجه به مطالعات انجام شده در حوزه تاب آوری اقتصادی، اقتصاد باید با بهره گیری از ظرفیت های داخل و خارج بتواند قابلیت برگشت پذیری به نقطه قبل از هر تکانه را داشته باشد (پیغامی، سمیعی نسب و سلیمانی، ۱۳۹۵). شاید بتوان گفت آنچه مهم تر از رشد اقتصادی است، پایداری و ثبات رشد اقتصادی در برابر تکانه های مختلف اقتصادی است که می تواند ضریب تأثیر گذاری برخی از متغیرهای مؤثر بر رشد اقتصادی را معنادارتر نماید.

از مهم ترین عوامل تأثیرگذار بر رشد اقتصادی، کمیت و کیفیت سرمایه گذاری است که همراه با نیروی کار در ساختار سالم اقتصادی، قدرت ایجاد ارزش افزوده در بخش های مختلف اقتصادی را دارد. در اکثر کشورهای در حال توسعه، به دلیل پایین بودن سطح پس انداز، درآمد سرانه پایین، توزیع نابرابر درآمد، فقدان مؤسسات مالی سازمان یافته، عقب افتادگی اقتصادی و فناوری و نیز عوامل دیگری همچون کسری بالای بودجه در بخش عمرانی، توانایی جذب و تخصیص منابع به سرمایه گذاری داخلی محدود بوده و این کشورها برای جبران عقب ماندگی خود، به کشورهای دیگر متوسل شده و به سرمایه گذاری خارجی روی آورده اند. شواهد نشان می دهد که سرمایه گذاری خارجی در رشد اقتصادی تغییراتی ایجاد می کند که بسته به نوع سرمایه گذاری ها و حجم قراردادهای و بازده آن ها، تغییرات رشد اقتصادی متفاوت خواهد بود (مولایی، ۱۳۹۹) و حتی می تواند با ایجاد ظرفیت های جدید اقتصادی در یک کشور و در بستر مناسب، به تاب آور شدن اقتصاد کمک کند. البته واضح است که اگر کشوری بخواهد منابع خود را به کشورهای دیگر منتقل کند، ابتدا منافع ملی خود را در قراردادهای سرمایه گذاری در نظر می گیرد و بدون چشم داشت به منافع خود، اقدام به سرمایه گذاری خارجی نمی کند. با وجود این، هدف بسیاری از کشورهای در حال توسعه تلاش برای جذب انواع سرمایه گذاری خارجی و بهره گیری از ظرفیت های آن در جهت منافع

اقتصادی و سیاسی است. سرمایه‌گذاری خارجی با بهره‌گیری از ظرفیت‌های مالی، اقتصادی و فنی کشورهای دیگر در جهت رشد و توسعه اقتصادی یک کشور دیگر و ارتقای منحنی امکانات تولید آن ایجاد می‌شود. طرفداران سرمایه‌گذاری خارجی معتقدند که تقویت سرمایه‌گذاری خارجی در یک کشور از کانال‌های مختلفی، همچون توسعه اشتغال، وابسته کردن منافع سایر کشورها به خود، ایجاد رقابت بین سرمایه‌گذاران و بالا رفتن کیفیت سرمایه‌گذاری، موجب تقویت امنیت اجتماعی، نظامی و اقتصادی می‌شود. ضمن اینکه وجود انواع مختلف امنیت، خود عامل مهمی در تقویت سرمایه‌گذاری خارجی به حساب می‌آید.

نهاد قانون‌گذار در ایران با توجه به نیازهای بازار کار برای ایجاد شغل و رسیدن به سند چشم‌انداز ۱۴۰۴، رشد ۸ درصد را برای برنامه ششم توسعه هدف‌گذاری کرده است. یکی از مؤلفه‌های شتاب‌دهنده و ملزومات رشد اقتصادی، تکیه بر افزایش انواع سرمایه‌گذاری در اقتصاد است. وضعیت اقتصاد ایران در بیش از یک دهه گذشته نشان می‌دهد تشکیل سرمایه، شامل ماشین‌آلات و ساختمان، سیر نزولی داشته و این به‌نوعی بیانگر کاهش توانایی بخش داخلی اقتصاد برای سرمایه‌گذاری در جهت رسیدن به اهداف رشد اقتصادی است. در دوره زمانی سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۸، در مجموع رشد تولید ناخالص داخلی ایران ۴/۶ درصد بوده؛ اما تشکیل سرمایه ثابت ۲۹/۵ درصد کاهش یافته است. به این ترتیب، می‌توان گفت نسبت سرمایه‌گذاری به تولید ناخالص داخلی در طول سال‌های ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۸ افت بسیار زیادی داشته است.

در چنین شرایطی است که نقش تأمین مالی خارجی و سرمایه‌گذاری مستقیم و غیرمستقیم خارجی در جهت افزایش رشد اقتصاد پررنگ‌تر از گذشته خواهد بود. سرمایه‌گذاری به‌عنوان موتور محرکه رشد اقتصادی، لازمه نیل به توسعه اقتصادی و اجتماعی است. افزایش سرمایه‌گذاری منجر به افزایش تولید، افزایش ارزش افزوده، درآمد، رفاه و اشتغال، کاهش نرخ بیکاری و رفع فقر می‌شود. با توجه به تجربه تحریم‌های یک‌جانبه و چندجانبه علیه کشور ایران، می‌توان جذب سرمایه‌گذاری خارجی را یکی از سیاست‌های دفع‌کننده این تحریم‌ها دانست؛ چراکه با گره خوردن منافع مشترک، تحریم کشورها کاری سخت‌تر خواهد بود.

در این راستا، براساس بندهای ۱۰ و ۱۲ سیاست‌های اقتصاد مقاومتی^۱، استفاده از سرمایه‌گذاری

۱. بند ۱۰: حمایت همه‌جانبه هدفمند از صادرات کالاها و خدمات به تناسب ارزش افزوده و با خالص ارزآوری مثبت از طریق تسهیل مقررات و گسترش مشوق‌های لازم، گسترش خدمات تجارت خارجی و ترانزیت و زیرساخت‌های مورد نیاز، تشویق سرمایه‌گذاری خارجی برای صادرات، برنامه‌ریزی تولید ملی متناسب با نیازهای صادراتی، شکل‌دهی بازارهای جدید، و تنوع‌بخشی پیوندهای اقتصادی با کشورها به‌ویژه با کشورهای منطقه، استفاده از سازکار مبادلات تهازری برای تسهیل مبادلات در صورت نیاز، ایجاد ثبات رویه و مقررات در مورد صادرات با هدف گسترش پایدار سهم ایران در بازارهای هدف.

بند ۱۲: افزایش قدرت مقاومت و کاهش آسیب‌پذیری اقتصاد کشور از طریق توسعه پیوندهای راهبردی و گسترش همکاری و مشارکت با کشورهای منطقه و جهان به‌ویژه همسایگان، استفاده از دیپلماسی در جهت حمایت از هدف‌های اقتصادی و استفاده از ظرفیت‌های سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای.

خارجی و توسعه همکاری‌های اقتصادی به‌خصوص با کشورهای همسایه، یکی از راه‌های کاهش آسیب‌پذیری اقتصاد ایران دانسته شده است. بررسی‌ها نشان می‌دهد سهم ایران از کل بازار ناچیز بوده و سیر نزولی داشته است.^۲

البته سرمایه‌گذاری خارجی برای کشوری که در برابر نظام سلطه ایستاده و پیشرفت خود را در گرو ایستادگی در برابر زیاده‌خواهی‌ها می‌داند، می‌تواند تهدیدزا هم باشد و نباید به‌عنوان راه‌حل اساسی برای رفع مشکلات اقتصادی به آن چشم دوخت، بلکه باید قراردادها به‌گونه‌ای بسته شود که تهدید و تحریم نظام سلطه بر سرمایه‌گذاران خارجی نتواند در عزم و اراده آن‌ها خللی وارد کند و قادر نباشند تعهدات خود را رها کنند.

در این مقاله، اثرگذاری هم‌زمان سرمایه‌گذاری خارجی و شاخص تاب‌آوری بر رشد اقتصادی بررسی شده است. به‌لحاظ نظری، سرمایه‌گذاری خارجی متغیری است که به‌طور هم‌زمان وابسته به سیاست‌های داخلی و خارجی است، ولی در عمل نقش سیاست‌های دولت‌های خارجی، به‌ویژه دولت‌های سلطه‌گر همچون ایالات متحده، در قبال کشور تقاضاکننده سرمایه‌گذاری خارجی در کمیت و کیفیت آن مؤثر بوده است؛ ضمن اینکه براساس نظرات بدبینانه برخی از اقتصاددانان همچون **باران (1957)**^۳، سرمایه‌گذاری خارجی برای کشورهای در حال توسعه نیز در شرایط مختلف مفید نبوده و حتی ممکن است مضر نیز باشد؛ اما این نوع سرمایه‌گذاری می‌تواند در شرایط خاصی رشد اقتصادی را به‌طور

۲. کشورهای همسایه ایران شامل پانزده کشور عراق، ترکیه، امارات، افغانستان، پاکستان، عمان، روسیه، جمهوری آذربایجان، ارمنستان، ترکمنستان، قطر، کویت، قزاقستان، بحرین و عربستان است. این کشورها تولیدکنندگان ایرانی را در معرض بازاری به وسعت چندبرابر ایران قرار می‌دهند. مجموع بازار کشورهای همسایه با احتساب سوریه به حدود ۵۱۳۵ میلیارد دلار می‌رسد (بانک جهانی). این رقم با اضافه شدن کشور هند و نزدیکی آن به بندر چابهار ممکن است نزدیک به ۸۰۰۰ میلیارد دلار شود. این پانزده کشور همچنین حدود ۶۰۰ میلیون جمعیت دارند که در آن‌ها سالیانه ۲۰۰۰ میلیارد تجارت صورت می‌گیرد. این در حالی است که سهم صادرات ایران به این کشورها در سال ۱۳۹۸، در مجموع ۲۲ میلیارد و ۸۵۵ میلیون دلار بوده است که فقط ۲/۳ درصد از واردات هزارمیلیارد دلاری این کشورها در این سال را تشکیل می‌دهد. در میان این پانزده کشور، بیشترین صادرات سال ۱۳۹۸ به عراق بوده است. سال ۱۳۹۸، ۲۶ میلیون تن کالا به ارزش ۹ میلیارد دلار به این کشور صادر شده که به‌لحاظ ارزشی، رشد ۰/۶ درصدی را نسبت به سال ۱۳۹۷ ثبت کرده است. اما واردات از عراق چندان چشمگیر نبوده و در مجموع ۱۳۱ میلیون دلار از این کشور به ایران وارد شده که نسبت به سال ۱۳۹۷ از نظر ارزشی، رشد ۱۲۲ درصدی داشته است. بیشترین مازاد تجاری ایران نیز در تجارت با عراق رقم خورده است. تراز تجاری ایران با این کشور به مثبت ۸ میلیارد و ۸۹۰ میلیون دلار می‌رسد. علاوه بر عراق، ایران با کشور افغانستان نیز دارای تراز تجاری مثبت و چشمگیری در مقایسه با دیگر کشورهای همسایه است. از سال ۱۳۹۰ به بعد، تراز تجاری ایران با افغانستان وارد کانال ۲ میلیارد دلاری شده و مثبت بودن خود را حفظ کرده، اما مسیر نزولی را دنبال کرده؛ به‌طوری که در سال ۱۳۹۸ با افت ۵۶۳ میلیون دلاری به تراز ۲ میلیارد و ۳۵۳ میلیون دلار رسیده است. تراز تجاری با کشورهای ترکیه و پاکستان هم حدود ۱ میلیارد دلار مثبت بوده؛ اما در مورد ترکیه کاهش ۳ میلیارد دلاری تراز تجاری اتفاق افتاده است. در مورد ترکیه به‌طور خاص براساس آخرین آمار گمرک ایران، ۸۰ درصد کاهش تجارت در چند ماه آغازین سال ۱۳۹۹ در مقایسه با مدت مشابه سال ۱۳۹۸ ثبت شده است. تراز تجاری با هفت کشور بحرین، ارمنستان، ترکمنستان، قطر، آذربایجان، کویت و عمان هم در اعدادی پایین‌تر از ۰/۵ میلیارد دلار قرار گرفته است.

3. Baran

معنادار افزایش دهد. از سوی دیگر تاب‌آوری اقتصادی تابع استفاده از ظرفیت‌های داخلی اقتصاد کشور است و تا حد زیادی به سیاست‌های داخلی در جهت نیرومند کردن اقتصاد برمی‌گردد. نوآوری این مقاله در این است که اثر دو متغیر را با این ویژگی متفاوت به‌طور هم‌زمان بر رشد اقتصادی می‌سنجد. بدین منظور، ابتدا پیشینه تحقیق و چارچوب نظری بیان شده و در ادامه روش تحقیق و برآورد مدل و در نهایت نتیجه‌گیری و پیشنهادها آمده است.

۲. پیشینه تحقیق

طاهرپور (۱۳۹۸) به بررسی تأثیرپذیری رشد اقتصادی از تاب‌آوری اقتصادی و آسیب‌پذیری اقتصادی پرداخته است. وی با استفاده از روش GMM برای دوره زمانی ۲۰۰۵ تا ۲۰۱۴ م و برای ۱۸ کشور نفتی اثر تاب‌آوری اقتصادی و آسیب‌پذیری اقتصادی بر درآمد سرانه کشورها را بررسی کرده است. نتایج مطالعه وی نشان داد که تاب‌آوری اثر مثبت و آسیب‌پذیری اثر منفی بر درآمد سرانه کشورها دارد. این بدان معناست که کشورهایی که از تاب‌آوری بیشتر و آسیب‌پذیری کمتر برخوردارند، توانسته‌اند درآمد سرانه‌های بیشتری را تجربه کنند.

برقی‌اسگویی و شکری (۱۳۹۷) سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را یکی از عوامل مهم و تأثیرگذار در رشد و توسعه اقتصادی هر کشوری می‌دانند. آن‌ها با استفاده از رگرسیون فازی به بررسی عوامل مؤثر بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی کشور ایران طی دوره ۱۳۶۰ تا ۱۳۹۵ با تأکید بر نقش مالیات بر درآمد پرداختند. طبق نتایج تحقیق ایشان، متغیر مالیات بر درآمد با یک ضریب فازی منفی و ناچیز، تأثیر اندکی در جذب این نوع سرمایه‌گذاری در ایران دارد و از این رو متغیر مالیات بر درآمد از عوامل اصلی و تعیین‌کننده در جذب سرمایه‌گذاری خارجی کشور ایران محسوب نمی‌شود. همچنین عوامل اقتصادی مانند تولید ناخالص داخلی، باز بودن تجاری، سرمایه انسانی و متغیر جمعیت، اثر مثبت و نرخ تورم و نرخ ارز اثر منفی بر جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در کشور ایران دارند.

خلیلی‌عراقی و سلیمی‌شندی (۱۳۹۳) در مقاله‌ای به بررسی رابطه بین توسعه مالی، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و رشد اقتصادی با استفاده از داده‌های پانل در شانزده کشور آسیایی طی دوره ۱۹۸۰ تا ۲۰۰۸ م پرداختند. آن‌ها آثار توسعه مالی را براساس آمارهای سالیانه بررسی کردند و برای این کار نیز از متغیرهای کنترلی نرخ تورم، باز بودن تجاری، متوسط سال‌های تحصیل و تولید ناخالص داخلی سرانه اول دوره و شاخص‌های مختلف توسعه مالی استفاده کردند و به این نتیجه رسیدند که توسعه مالی باعث افزایش تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصادی می‌شود.

گوهری و گوهری (۱۳۹۲) به بررسی اثر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصادی، با وارد کردن شاخص ترکیبی توسعه مالی از چهار شاخص بانکی، برای سال‌های ۱۳۵۹ تا ۱۳۸۹ پرداختند. نتایج تحقیق اثر منفی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصادی در کوتاه‌مدت و بلندمدت را نشان داد که این اثر با وارد کردن اثر هم‌زمان توسعه مالی در مدل مثبت و معنادار شد.

فرزین، اشرفی و فهیمی‌فر (۱۳۹۱) در پژوهش خود ضمن شناسایی اثر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصادی، از تلفیق روش‌های اقتصادسنجی و سیستم دینامیک استفاده کردند و به بررسی عوامل اقتصادی مؤثر بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و تأثیر این عوامل بر رشد اقتصادی پرداختند. نتایج این پژوهش نشان‌دهنده اثر مثبت و معنادار سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصادی است.

اوسی و کیم^۴ (2020) در مطالعه خود این موضوع را بررسی کردند که تا چه میزان افزایش در توسعه مالی در اثر مثبت سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصادی تأثیر می‌گذارد. نویسندگان در پژوهش خود از مدل آستانه پانل پویا در ۶۲ کشور با درآمد بالا و متوسط طی دوره ۱۹۸۷ تا ۲۰۱۶ م استفاده کردند و نشان دادند که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی رشد اقتصادی را به‌طور کلی تقویت می‌کند، اما هنگامی که نسبت اعتبار بخش خصوصی به تولید ناخالص داخلی بیش از ۹۵/۶ درصد باشد، اثر رشد سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ناچیز می‌شود.

سکخور^۵ (2019) به بررسی اثرات مستقیم و غیرمستقیم FDI بر رشد اقتصادی هفت کشور اتحادیه اروپا (EU) با سهم قابل توجه دریافتی‌های گردشگری و FDI همت گماشت. از یافته‌های پژوهش وی این است که دریافتی‌های گردشگری و FDI از عوامل مهم رشد اقتصادی است؛ همچنین FDI تأثیر منفی بر رشد اقتصادی پنج کشور از این هفت کشور دارد و صنعت گردشگری هیچ تأثیری را به‌ثبت نرسانده است.

الوارادو، اینیگز و پانس^۶ (2017) تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصادی را در نوزده کشور آمریکای لاتین مطالعه کردند. آن‌ها با استفاده از داده‌های پانل دریافتند که تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصادی از لحاظ آماری معنادار نیست؛ اما وقتی کشورهایی با سطوح درآمد بالا را وارد کردند، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی تأثیر مثبت و چشمگیری داشت.

4. Osei & Kim

5. Sokhanvar

6. Alvarado, Iniguez & Ponce

حسن و اوسمن^۷ (2015) در مطالعه خود با استفاده از مدل GMM اثر تاب‌آوری اقتصادی را بر سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در بخش‌های مختلف اقتصادی مالزی مورد بررسی قرار دادند. نتایج بیانگر این است که سرمایه‌گذاری خارجی وابسته به تاب‌آوری اقتصادی است؛ همچنین هرچه ساختار اقتصاد مالزی تاب‌آورتر باشد، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی بیشتر می‌شود.

آدنی، امیسکن، ایسگن، اگویکه‌اید، اینللا^۸ (2012) به بررسی ارتباط علی بین سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و رشد اقتصادی با وارد کردن توسعه مالی برای پنج کشور کوچک درحال توسعه ساحل عاج، گامبیا، غنا، نیجریه و سیرالئون در دوره زمانی ۱۹۷۰ تا ۲۰۰۵ م پرداختند. نتایج نشان داد که اندازه توسعه مالی در کشورهای غنا، گامبیا و سیرالئون به‌منظور بهره‌گیری از مزایای سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصادی مهم است. آن‌ها به‌روزرسانی ساختار مالی را به‌منظور کسب رشد مطلوب اقتصادی بر اثر ارتقای سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی پیشنهاد کردند.

ویر، پینداس، ویال و ولمن^۹ (2012) به‌منظور بررسی تاب‌آوری اقتصادهای منطقه‌ای در آمریکا، از داده‌های بیکاری کل مناطق مختلف از سال ۱۹۷۰ تا ۲۰۰۷ م و رشد تولیدات شهرهای بزرگ از ۱۹۷۸ تا ۲۰۰۷ م استفاده کردند و به بررسی شوک‌های اشتغال طی این دوره پرداختند. نتایج نشان داد که مناطقی که نسبت زیادی از اشتغال آن‌ها در بخش تولید کالای بادوام است، در مواجهه با شوک‌های منفی رکود بیشتری را تجربه خواهند کرد، اما تاب‌آوری آن‌ها بیشتر است و در مدت زمان کوتاه‌تری بازبازی می‌شوند.

آزمان ساینی و لاو^{۱۰} (2010) با استفاده از مدل رگرسیون آستانه‌ای به بررسی اثر سرمایه‌گذاری در رشد اقتصادی پرداختند و به این نتیجه رسیدند که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی اثر مثبت بر رشد اقتصادی دارد.

چانگ و لی^{۱۱} (2010) اثرات سرمایه‌گذاری خارجی در کشورهای توسعه‌یافته و درحال توسعه را واکاوی کردند. طبق نتایج این بررسی، سرمایه‌گذاری خارجی اثر مثبت و بدهی‌های خارجی و سرمایه‌گذاری اثر منفی بر رشد اقتصادی تمام کشورهای مورد مطالعه دارد. چنانچه پیشرفت بازار سهام به یک سطح اطمینان آستانه‌ای رسیده باشد، جریان سرمایه خصوصی به‌جای تأثیر منفی می‌تواند به تأثیر مثبت بدل شود، صرف‌نظر از اینکه در کشورهای

7. Hassan & Othman

8. Adeniyi, Omisakin, Olusegun, Egwaikhide & Oyinlola

9. Weir, Pindus, Wial & Wolman

10. Azman-Saini & Law

11. Chang & Lee

در حال توسعه یا توسعه‌یافته باشد.

لی و چانگ^{۱۲} (2009) در پژوهشی با استفاده از داده‌های ۳۷ کشور در دوره زمانی ۱۹۷۰ تا ۲۰۰۲ م نقش بازار مالی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را بر رشد اقتصادی بررسی کردند. آن‌ها در این پژوهش با استفاده از روش تصحیح خطا و هم‌جمعی به این نتیجه رسیدند که تأثیر توسعه بازار مالی بر رشد اقتصادی در بلندمدت بیشتر از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بوده است.

بورنتزیون، گرگوریو و لی^{۱۳} (1998) براساس یک مدل رشد درون‌زا به این نتیجه دست یافتند که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی رشد بلندمدت را از طریق تأثیر بر نرخ تکثیر فناوری جهان صنعتی به کشور میزبان افزایش می‌دهد. آن‌ها بر این عقیده‌اند که آثار سودمند FDI بر رشد اقتصادی از طریق کارایی بالاتری که این نوع سرمایه‌گذاری به‌دلیل فناوری پیشرفته دارد، حاصل می‌شود، نه صرفاً از طریق انباشت بیشتر سرمایه.

همان‌طور که مشاهده می‌شود، تا کنون مطالعه‌ای درباره تأثیر هم‌زمان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و تاب‌آوری اقتصادی بر رشد اقتصادی در ایران انجام نشده است. بنابراین هدف این پژوهش بررسی این موضوع خواهد بود.

۳. چارچوب نظری

در این قسمت، به‌اختصار چارچوب نظری دو متغیر سرمایه‌گذاری خارجی که نسبت به سرمایه‌گذاری داخلی تحت تأثیر سیاست‌های خارجی بوده و تاب‌آوری اقتصادی که بیشتر تحت تأثیر سیاست‌های داخلی است، بیان شده است. براساس مطالعات، هرکدام از این متغیرها این قابلیت را دارند که به‌طور جداگانه رشد اقتصادی را تحت تأثیر قرار دهند؛ اما در هیچ پژوهشی به‌طور هم‌زمان اثرگذاری آن‌ها بر رشد اقتصادی نشان داده نشده است.

تعاریف متعددی از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بیان شده است. از دیدگاه صندوق بین‌المللی پول^{۱۴}، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی عبارت است از سرمایه‌گذاری‌ای که در کشوری به‌جز وطن فرد سرمایه‌گذار با هدف کسب منافع پایدار انجام می‌شود و هدف سرمایه‌گذار از این سرمایه‌گذاری این است که در مدیریت بنگاه مربوطه نقش مؤثری داشته باشد (**گوهری و گوهری، ۱۳۹۲**). به‌طور کلی سرمایه‌گذاری خارجی به دو قسمت سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و سرمایه‌گذاری غیرمستقیم خارجی تقسیم می‌شود.

12. Lee & Chang

13. Borensztein, De Gregorio & Lee

14. International Monetary Fund (IMF)

سرمایه‌گذاری غیرمستقیم خارجی (FPI)^{۱۵}: منظور از این نوع سرمایه‌گذاری این است که اشخاص خارجی (حقیقی یا حقوقی) به صورت خرید اوراق بهادار مؤسسه یا شرکت مالی، بدون شرکت مستقیم به سرمایه‌گذاری بپردازند و سرمایه خود را در اختیار کشور میزبان قرار دهند. به عبارت دیگر، سرمایه‌گذاران با انتخاب سبد مالی بهینه از اوراق بهادار شرکت‌های کشور میزبان سرمایه‌گذاری می‌کنند و انتظار بازده آن را دارند. این نوع سرمایه‌گذاری اصطلاحاً فزار است؛ یعنی سرمایه‌گذار هر لحظه که بخواهد می‌تواند با فروش سهام یا اوراق بهادار، سرمایه خود را از کشور میزبان خارج کند که این خود می‌تواند باعث رکود و کساد در کشور میزبان و ایجاد نابسامانی‌های اقتصادی شود.

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI)^{۱۶}: در کنفرانس تحقیقات و توسعه سازمان ملل^{۱۷} (2012) سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نوعی سرمایه‌گذاری بیان شده که مستلزم ارتباط بلندمدت و نشان‌دهنده کنترل واحد اقتصادی مقیم یک کشور و منافع پایدار بر واحد اقتصادی مقیم کشوری دیگر است (رفیعی، ۱۳۸۸). سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از نظر ویلیامسون^{۱۸} (2008)، تملک دارایی‌ها توسط سرمایه‌گذار در خارج از وطن خود است. سازمان همکاری و توسعه اقتصادی (OECD)^{۱۹} سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را چنین تعریف می‌کند:

سرمایه‌گذاری که با هدف ایجاد روابط اقتصادی مستمر و اعمال نفوذ مؤثر و مدیریت در موارد زیر صورت می‌گیرد: ۱. ایجاد یک شرکت با مالکیت کامل، تأسیس مؤسسه فرعی، تأسیس شعبه و تملک دارایی کامل یک شرکت موجود، ۲. مشارکت در یک شرکت جدید یا موجود.

سازمان تجارت جهانی نیز در تعریف سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی می‌گوید: «سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی زمانی صورت می‌گیرد که سرمایه‌گذار یک کشور مبدأ (کشور مادر) یک دارایی را در کشور دیگر (میزبان) با هدف مدیریت آن به دست می‌آورد» (wto.org/english/tratop_e/invest_e/invest_e.htm).

بانک جهانی نیز سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را به معنای داشتن حداقل ۱۰ درصد سهام با حق رأی در یک فعالیت سودآور در خارج از کشور سرمایه‌گذار خارجی می‌داند که می‌تواند به صورت سرمایه‌گذاری جدید، سرمایه‌گذاری مجدد از محل درآمدها و هرگونه قرارداد میان شرکت مادر و بنگاه خارجی مطابق آنچه در تراز پرداخت آمده است، صورت

15. Foreign Portfolio Investment

16. foreign Direct Investment

17. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)

18. Williamson

19. Organization for Economic Cooperation and Development

گیرد (مه‌دوی‌عادلی، حسین‌زاده‌بحرینی و جوادی، ۱۳۸۷).

از نظر سازمان تجارت و توسعه سازمان ملل، چنانچه سرمایه‌گذار خارجی حداقل ۱۰ درصد سهم بنگاه را در اختیار داشته باشد، به‌طور قراردادی به آن سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی اطلاق می‌شود (oecd.org/daf/inv/FDI-statistics-explanatory-notes.pdf). اما باید به نکته توجه کرد که این نوع سرمایه‌گذاری لزوماً مبتنی بر انتقال دارایی مالی به کشور میزبان نیست و کل سرمایه‌گذاری می‌تواند با منابع مالی کشور میزبان تأمین مالی گردد (داودی و شاهمرادی، ۱۳۸۳). از آنجا که سرمایه‌گذاری مستقیم همراه با نفوذ در مدیریت بنگاه است و سرمایه‌گذار به‌دنبال منافع پایدار و اعمال قدرت، انتظار بر این است که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از لحاظ دید سرمایه‌گذار به سایر انواع سرمایه‌گذاری‌ها از لحاظ دوره سرمایه‌گذاری طولانی‌تر باشد. در واقع مهم‌ترین نکته در تعاریف بالا نقش سرمایه‌گذار در مدیریت سرمایه خود و تلاش برای کسب سود و منافع ناشی از فعالیت‌های اقتصادی است که می‌تواند محرک چرخه اقتصادی کشور میزبان باشد (صفدری، الوندی‌زاده و شعیی، ۱۳۸۹).

درباره اثر سرمایه‌گذاری خارجی بر رشد اقتصادی، دو دسته نظریه بیان شده است:

۱-۳. نظریات خوش‌بینانه

کلاسیک‌ها و نئوکلاسیک‌ها با تأکید بر جریان آزاد عوامل تولید، به‌ویژه سرمایه، سرمایه‌گذاری را، اعم از داخلی و خارجی، عامل کلیدی و مولد در روند رشد و توسعه اقتصادی می‌دانند؛ زیرا سرمایه‌گذاری از یک سو بر عنصر تقاضا اثر می‌گذارد و از سوی دیگر بر عنصر عرضه و تولید انباشت سرمایه با استفاده از فناوری اثرگذار است. به‌کارگیری هرچه بیشتر تسهیلات زیربنایی اقتصادی، از قبیل آموزش و پرورش، حمل‌ونقل، مخابرات، برق و بهداشت، متکی به منابع سرمایه‌ای است. همین‌طور انباشت سرمایه می‌تواند عامل استفاده هرچه بهتر و مطلوب‌تر از منابع طبیعی به‌منظور گسترش فعالیت‌های اقتصادی، بازار داخلی و در نهایت کسب بازارهای خارجی باشد. این افراد سرمایه‌گذاری خارجی را به‌واسطه تشویق صادرات و تجارت آزاد، حذف مقررات زائد دولتی و انحرافات قیمتی و خصوصی کردن بنگاه‌های دولتی به‌عنوان عامل مثبت در رشد اقتصادی کشور میزبان تلقی می‌کنند (فرزین و دیگران، ۱۳۹۱).

بنابر نظریه طرفداران آزادی جریان سرمایه، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی باعث توسعه منابع انسانی، انتقال دانش فنی، گسترش تجارت خارجی به‌ویژه دستیابی به بازارهای جدید صادراتی و اشاعه مهارت‌های مدیریت می‌شود و بهره‌وری را در اقتصاد بالا می‌برد (همان).

بنابر نظر دملو^{۲۰} (1997)، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی منافع زیادی از دیگر جریان‌های

مالی دارد که علاوه بر افزایش موجودی سرمایه داخلی، از طریق انتقال فناوری و تخصص مدیریتی بر رشد بهره‌وری تأثیر مثبتی نیز می‌گذارد. بلومستروم، کوکو و گلوبرمن^{۲۱} (2001) بیان کرده‌اند اگر کشور میزبان از لحاظ سطح آموزشی در سطح قابل قبولی باشد، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به رشد اقتصادی آن کشور کمک خواهد کرد؛ چنان‌که به‌نظر بلومستروم، کوکو و زجان^{۲۲} (2000) و کرکوویک و لوین^{۲۳} (2005) شواهدی در این زمینه وجود ندارد.

یکی دیگر از عواملی که به اهمیت سرمایه‌گذاری خارجی، به‌خصوص در برهه کنونی، افزوده است، کاهش آسیب‌پذیری اقتصاد برای مقابله با تحریم‌های سایر کشورهاست. ایجاد وابستگی‌های اقتصادی میان کشورها یکی از عوامل کاهش‌دهنده آسیب‌پذیری اقتصادها به‌شمار می‌آید و یکی از راه‌های ایجاد وابستگی، انجام سرمایه‌گذاری خارجی است. با توجه به شرایط سیاسی پس از انقلاب، اقتصاد ایران همیشه در معرض تحریم‌های یک‌جانبه و چندجانبه، به‌خصوص کشور آمریکا به‌عنوان بزرگ‌ترین اقتصاد دنیا، قرار داشته است. بدیهی است که برای کاهش اثرات این تحریم‌ها و همراه کردن دیگران برای مقابله با این تحریم‌ها، باید طوری وابستگی اقتصادی ایجاد کرد که تحریم اقتصاد ایران به‌سادگی و بدون ضرر نباشد. از میان انواع سرمایه‌گذاری‌های خارجی، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بیشترین وابستگی را میان کشورها ایجاد می‌کند؛ چراکه طول این نوع سرمایه‌گذاری میان‌مدت و بلندمدت است و به‌دلیل تبدیل سرمایه‌های مالی به سرمایه‌های فیزیکی، به‌راحتی قابل انتقال و صرف‌نظر کردن نیست (ارشدی، ۱۳۹۷).

۳-۲. نظریات بدبینانه

دسته‌ای دیگر از نظریات به سرمایه‌گذاری خارجی در کشورهای درحال توسعه نگاه بدبینانه دارند. باران (1957) معتقد است که سرمایه‌گذاری خارجی نه‌فقط قادر به بهبود مادی کشورهای جهان سوم نیست، بلکه عملکرد آن ویژگی‌های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی این کشورها را تخریب می‌کند و تضادهای ذاتی خود و نارسایی‌ها را به این کشورها منتقل می‌سازد (فرزین و دیگران، ۱۳۹۱). طبق نظریه مکتب وابستگی، کشورهای درحال توسعه از طریق مناسبات بازرگانی نابرابر و غیرمنصفانه با کشورهای پیشرفته صنعتی، تحت وابستگی و استثمار قرار می‌گیرند؛ به این ترتیب، تجارت خارجی به‌صورت ابزارهایی برای تحکیم این تابعیت درآمده است (همان).

21. Blomström, Kokko & Globerman

22. Blomström, Kokko & Zejan

23. Carkovic & Levine

معمولاً کشورها دو نگرانی عمده در جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی دارند. اولین نگرانی این است که نوع، مقدار و منابع منتقل شده توسط این نوع سرمایه‌گذاری ممکن است بهره‌وری کمتری از سایر جایگزین‌های این انتقال داشته باشد. دومین نگرانی این است که ورود شرکت‌های خارجی به کشور میزبان، سبب افزایش قدرت چانه‌زنی آنان در مقایسه با شرکت‌های داخلی می‌شود و از این طریق سرمایه داخلی را تحت الشعاع قرار می‌دهد (دلیری، ۱۳۹۵). نگرانی دیگر نیز این است که سرمایه‌گذاری خارجی در جهت وابسته‌تر کردن کشور به کشور دیگر باشد و باعث تضعیف اقتصاد داخل شود.

به‌طور معمول دولت‌ها و اقتصاددانان کشورهای در حال توسعه به سرمایه‌گذاری خارجی نگاه خوش‌بینانه دارند و با توجه به ظرفیت‌های محدود داخلی سرمایه‌گذاران می‌کوشند شرایطی را برای تحقق و توسعه آن فراهم کنند و اقدام خود را با مستند کردن به تجارب جهانی کشورهای تازه توسعه‌یافته توجیه نمایند.

مشکل اساسی مربوط به شرایطی است که در بسیاری از کشورها علاوه بر مشکلات داخلی، پاره‌ای موانع خارجی جهت دستیابی به مزایای سرمایه‌گذاری خارجی وجود دارد. از جمله این موانع تحریم‌های اقتصادی است که اهداف مختلفی مانند محروم کردن کشور مورد نظر از دستیابی به بازار جهانی کالا و خدمات و سرمایه و منزوی کردن آن دارد که این مسئله نیز موجبات عدم دستیابی به سرمایه خارجی و مزایای آن می‌شود.

در این میان، یکی از مهم‌ترین راهکارها و سیاست‌ها برای مقابله با چنین شرایطی استفاده از سیاست‌های مقاومت اقتصادی و تاب‌آوری اقتصادی است. برای مقاومت و تاب‌آوری اقتصادی تعاریف مختلفی وجود دارد. راهبرد تاب‌آوری اقتصادی شامل مدیریت بهبود و اقدامات تسکینی است و به سیاست‌هایی اشاره دارد که اقتصاد کشور را در برابر تأثیرات منفی شوک‌های خارجی توانمند می‌سازد. **بریگوگلیو و دیگران (2008)** این نوع مقاومت را مقاومت پرورش‌یافته می‌خوانند.

در اقتصاد ایران نیز، مفهوم اقتصاد مقاومتی و تاب‌آور در سال ۱۳۸۹ از جانب رهبر ایران اسلامی مطرح شد. بررسی اثرات و پیامدهای تحریم بر سرمایه‌گذاری خارجی در اقتصاد ایران و رابطه اقتصاد مقاومتی با کاهش اثرات منفی تحریم نشان می‌دهد که تحریم‌ها سرمایه‌گذاری خارجی را کاهش داده و باعث رکود اقتصادی شده است (یلفانی، کاظمی و مصدق، ۱۳۹۵). در واقع اقتصاد ایران به دلیل توانایی‌هایی که در حوزه‌های مختلف علمی، تجاری، سیاسی و انرژی به دست آورده و از طرفی تقابل سیاسی نظام سلطه با آن، همواره دستخوش ناملایماتی در روابط بین‌الملل بوده است که می‌توان به نمونه بارز آن، یعنی توسعه تحریم‌های اقتصادی در خصوص ایران، اشاره کرد. همین مسئله موجب شده که اقتصاد تاب‌آور به یک ضرورت و ابزار دفاعی و صیانتی بدل گردد. به عبارتی این الگو در پی

مقاوم‌سازی، بحران‌زدایی و ترمیم ساختارها و نهاده‌های فرسوده و ناکارآمد موجود اقتصادی است که در آن حمایت از تولید ملی، کارآفرینی، اتخاذ سیاست‌های پولی و ارزی متناسب، الگوی اصلاح مصرف، خصوصی‌سازی، تصحیح سیاست‌های بازرگانی، تولید دانش‌بنیان و استفاده از فناوری نوین و غیره تجمیع شده است و نقشی تعیین‌کننده در مسیر عملیاتی کردن این رویکرد دارد (محسنی‌زنوزی و صادق‌وند، ۱۳۹۶).

سرمایه‌گذاری خارجی از کانال‌های مختلفی همچون ثبات اقتصاد کلان، مدیریت شوک‌های اقتصادی، حکمرانی خوب، کارایی بازار و توسعه اجتماعی با تاب‌آوری اقتصادی گره خورده است. در این مقاله، به‌منظور ساختن شاخص تاب‌آوری اقتصادی از چهار حوزه ثبات اقتصاد کلان، کارایی بازار خرد، حاکمیت خوب و توسعه اجتماعی استفاده می‌شود. حوزه‌های مذکور دربرگیرنده متغیرهایی است که به‌شدت از سیاست‌های اقتصادی تأثیر می‌پذیرند (امیری، پیرداده بیرانوند، نوروزی‌عموقین و علیزاده، ۱۳۹۷).

۴. روش تحقیق

مرور مطالعات تجربی در حوزه اقتصاد مشخص می‌کند که بسیاری از روابط مورد تحقیق به‌وسیله مدل‌های تک‌معادله‌ای قابل بررسی است. در این نوع مطالعات، به‌طور ضمنی فرض می‌شود رابطه علی (در صورت وجود) بین دو متغیر وابسته و مستقل یک‌طرفه است؛ یعنی متغیرهای توضیحی حکم علت و متغیر وابسته حکم معلول را دارد. در مواردی نیز، با جریانی دوطرفه از روابط علی بین متغیرها روبه‌رو هستیم. از این رو برای جلوگیری از تورش برآوردها بهتر است از روش برآورد سیستم معادلات هم‌زمان بهره گرفته شود. در این قسمت، برای بررسی و تحلیل تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصادی و همچنین ارتباط متقابل شاخص تاب‌آوری با رشد اقتصادی از معادلات ساختاری و هم‌زمان استفاده

شده است. مدل معادلات ساختاری خانواده‌ای از روش‌های آماری است که برای تجزیه و تحلیل نظام‌مند داده‌های چندمتغیره برای اندازه‌گیری ساختارهای نظری و روابط میان آن‌ها استفاده می‌شود. این روش امکان مدل‌سازی به‌صورت هم‌زمان معادلات را دارد. برای برآورد سیستم معادلات هم‌زمان روش‌های گوناگونی وجود دارد. از جمله این روش‌ها می‌توان به روش کمترین مجذورات معمولی (OLS)^{۲۴}، روش کمترین مجذورات دومرحله‌ای (2SLS)^{۲۵} و روش کمترین مجذورات سه‌مرحله‌ای (3SLS)^{۲۶} اشاره کرد. به‌دلیل وجود اریب هم‌زمانی یا اریب معادلات هم‌زمان که باعث اریبی و ناسازگاری برآوردگرهای ضرایب ساختاری مدل می‌شود، فقط روش‌های برآورد حداقل مربعات معمولی دومرحله‌ای و حداقل مربعات سه‌مرحله‌ای قابل کاربرد هستند. لذا با توجه به وابستگی متغیرهای تحقیق حاضر از روش حداقل مربعات دومرحله‌ای استفاده می‌شود. آمار و اطلاعات مربوط به این متغیرها برای کشور ایران طی دوره‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۹ نیز از سایت بانک جهانی جمع‌آوری شده است.

$$GDP_t = \alpha_0 + \alpha_1 FDI_t + \alpha_2 INF_t + \alpha_3 EM_t + \alpha_4 OPE_t + \alpha_5 RES_t + \alpha_6 K_t + \alpha_7 L_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$RES_t = \beta_0 + \beta_1 INF_t + \beta_2 EM_t + \beta_3 OPE_t + \beta_4 GDP_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

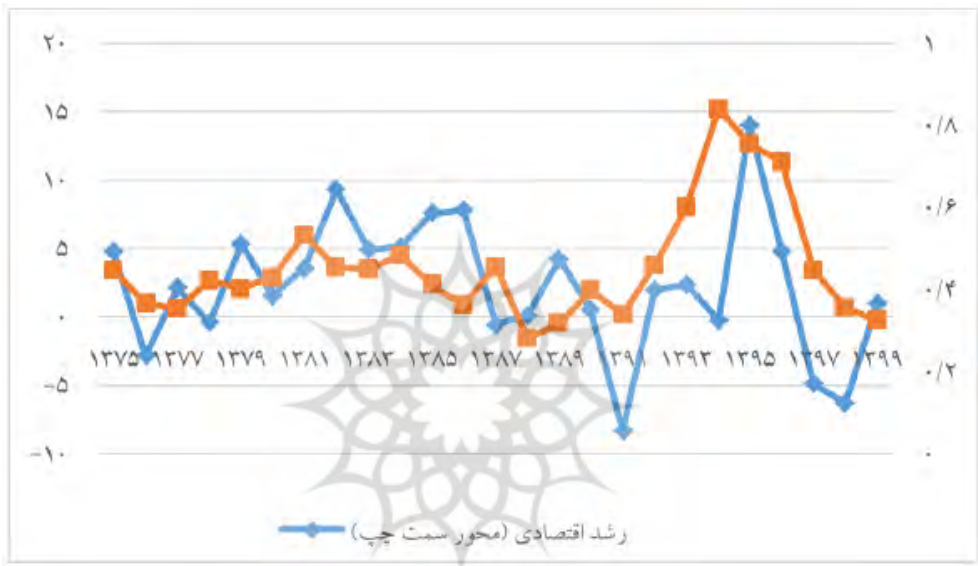
که در آن GDP نرخ رشد اقتصادی، INF نرخ تورم، FDI نرخ رشد سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، OPE درجه باز بودن اقتصاد، K نرخ رشد سرمایه، L نرخ رشد نیروی کار و RES شاخص تاب‌آوری اقتصادی است که میانگین چهار شاخص ثبات اقتصاد کلان، حاکمیت خوب، توسعه اجتماعی و کارایی بازار اقتصاد خرد است (امیری و دیگران، ۱۳۹۷).

۵. یافته‌های تحقیق

در این بخش به برآورد معادلات (۱) و (۲) پرداخته می‌شود. قبل از برآورد مدل در شکل ۲ وضعیت رشد اقتصادی و شاخص ترکیبی تاب‌آوری نشان داده شده است. همان‌گونه که در این شکل ملاحظه می‌شود، هم‌بستگی زیادی بین رشد اقتصادی و شاخص تاب‌آوری وجود دارد. شاخص تاب‌آوری بعد از خروج امریکا از برجام و آغاز تحریم‌های ظالمانه علیه

- .....
24. Ordinary least Squares
  25. Two-Stage Least Squares
  26. Three-Stage Least Squares

ایران به شدت کاهش یافته است. شاخص تاب‌آوری در فاصله سال‌های ۱۳۹۱ تا ۱۳۹۴ جهش خوبی داشته که عمدتاً به دلیل توافق برجام و مبادلات بین‌المللی در این دوره است. همچنین نرخ رشد اقتصادی در سال‌های اخیر منفی بوده است؛ به گونه‌ای که در سال ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ نرخ رشد اقتصادی برابر با $-۴/۹$ و $-۶/۳$ درصد بوده و در سال ۱۳۹۹ به ۱ درصد رسیده است.

فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان

(منبع: مرکز آمار ایران و محاسبات پژوهش)

شکل ۲. وضعیت رشد اقتصادی و شاخص تاب‌آوری طی دوره زمانی ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۹

از آنجا که سیستم معادلات هم‌زمان به لحاظ ساختاری متفاوت با رگرسیون‌های چندمتغیره است، ممکن است تأمین‌کننده فروض کلاسیک حاکم بر رگرسیون‌های چندمتغیره نباشد. در چنین شرایطی استفاده از برآوردهای حداقل مربعات معمولی به نتایجی می‌انجامد که نه تنها اریب^{۲۷}، بلکه ناسازگار نیز است. به همین علت و به منظور جلوگیری از ایجاد نتایج اریب و غیرواقعی انجام چهار آزمون پایایی، اریب هم‌زمانی و مسئله تشخیص پیش از برآورد الگو ضروری است. نتایج این آزمون‌ها نوع برآوردها مناسب جهت برآورد الگوی مورد نظر را مشخص می‌کند (اکبریان و فام‌کار، ۱۳۸۹). قبل از انجام

27. bias

آزمون های فوق در **جدول ۱** نتایج آزمون مانایی متغیرها گزارش شده است. همان گونه که ملاحظه می شود تمامی متغیرهای تحقیق در سطح مانا هستند.

جدول ۱. نتایج حاصل از آزمون دیکی فولر تعمیم یافته

متغیر	آماره t	در سطح
رشد اقتصادی	-۴/۴۶	سطح معناداری ۰/۰۰۲
نرخ رشد سرمایه گذاری مستقیم خارجی	-۴/۱۳	۰/۰۰۳
نرخ تورم	-۳/۳۴	۰/۰۳
درجه باز بودن اقتصاد	-۴/۸۷	۰/۰۰۲
شاخص تاب آوری اقتصادی	-۵/۶۷	۰/۰۰
نرخ رشد نیروی کار	-۶/۵۲	۰/۰۰
نرخ رشد سرمایه	-۴/۹۲	۰/۰۰۲

فصلنامه سیاست های راهبردی و کلان

(منبع: محاسبات پژوهش)

از آنجا که برخی از متغیرها درونزا هستند و احتمال وجود هم بستگی با جمله پسماند وجود دارد، برای بررسی هم بستگی متغیرهای درونزا و جمله های پسماند آزمون هم زمانی ضروری است. برای انجام درون زایی (اریب هم زمانی) شاخص تاب آوری اقتصادی و رشد اقتصادی از آزمون هاسمن^{۲۸} استفاده می شود.

جدول ۲. نتیجه آزمون اریب هم زمانی

نام متغیر / معادله	ضریب	سطح معناداری
معادله اول	۱/۰۰۰۰۰	۰/۰۰۰۰
معادله دوم	۱/۰۰۰۰۰	۰/۰۰۰۰

فصلنامه سیاست های راهبردی و کلان

(منبع: محاسبات پژوهش)

28. Hausman Test

برای انجام آزمون تشخیص^{۲۹}، دو شرط مرتبه‌ای^{۳۰} و ترتیبی^{۳۱} بررسی می‌شود (صدیقی و لاولر، ۱۳۹۶). با توجه به مباحث بالا، هر دو شرط مرتبه‌ای و ترتیبی برای سیستم معادلات برقرار و سیستم دقیقاً مشخص است و می‌توان معادله را تخمین زد. با توجه به نتایج آزمون‌های هم‌زمانی، مانایی و تشخیص، اکنون می‌توان معادلات فوق را به صورت سیستم معادلات هم‌زمان برآورد کرد. در بین روش‌های سیستمی، روش حداقل مربعات سه مرحله‌ای (3SLS) کارایی زیادی دارد که در این پژوهش، از این روش استفاده شده است. نتایج حاصل از تخمین این معادلات در **جدول ۳ و ۴** گزارش شده است.

جدول ۳. نتایج برآورد معادله اول (GDP)

متغیر	ضریب	سطح معناداری
عرض از مبدأ	۱/۳۱	۰/۰۰
شاخص تاب‌آوری	۱/۴۲	۰/۰۶
نرخ تورم	۰/۳۱	۰/۰۳
نرخ رشد سرمایه گذاری مستقیم خارجی	۱/۲۳	۰/۲
درجه باز بودن اقتصاد	۰/۰۲	۰/۰۵
نرخ رشد نیروی کار	۰/۰۵	۰/۱۳
نرخ رشد سرمایه	۱/۷۱	۰/۰۱

فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان

(منبع: محاسبات پژوهش)

جدول ۴. نتایج برآورد معادله دوم (RES)

متغیر	ضریب	سطح معناداری
عرض از مبدأ	-۰/۱۴	۰/۱
رشد اقتصادی	۰/۰۷	۰/۰۶
نرخ تورم	۰/۰۶	۰/۲۴
درجه باز بودن اقتصاد	۱/۱۳	۰/۱۲

فصلنامه سیاست‌های راهبردی و کلان

(منبع: محاسبات پژوهش)

29. Identification problem
30. rank condition
31. order condition

در معادله نخست، یافته‌ها بیانگر این است که در دوره مورد مطالعه، شاخص تاب‌آوری، نرخ تورم، درجه باز بودن اقتصاد و نرخ رشد سرمایه رابطه مثبت و معناداری با رشد اقتصادی داشته که مطابق با انتظارات تئوری است. هرچه اقتصاد ایران مقاوم‌تر باشد، یعنی به لحاظ آسیب‌پذیری کم‌آسیب‌تر و به لحاظ تاب‌آوری از قدرت بیشتری برخوردار باشد، رشد اقتصادی افزایش می‌یابد. بنابراین بایات کردن اقتصاد کلان، افزایش کارایی بازار خرد، بهبود شاخص‌های حکمرانی خوب و توسعه اجتماعی که عناصر تشکیل‌دهنده شاخص تاب‌آوری اقتصاد هستند، باعث رشد اقتصادی بیشتر خواهند شد. از طرف دیگر اگرچه تورم بالا شاخص منفی در اقتصاد محسوب می‌شود، با توجه به نهادینه شدن نرخ‌های تورم بالا در اقتصاد ایران، این انگیزه به واسطه انتظارات تورمی در برخی از بخش‌های مهم اثرگذار بر رشد اقتصادی مانند بخش مسکن و خودرو و صنایع وابسته و صنایع فلزی وجود دارد که تولید خود را افزایش داده تا با انبارداری و یا کنز کردن آن‌ها، از منافع تغییرات شدید قیمتی بهره بگیرند. رشد مبادلات تجاری بین اقتصاد یک کشور با اقتصادهای دیگر نشانگر درون‌زا بودن با رویکرد برون‌گرا بودن اقتصاد و تقاضا داشتن کشورهای دیگر از آن کشور است. با توجه به منابع عظیم زیرزمینی نفت و گاز و معادن باارزش کشور هم‌زمان با رشد اقتصادی جهان در دوره مورد مطالعه، و منحصر به فرد بودن برخی از محصولات کشاورزی و صنعتی در سطح منطقه‌ای در کنار افزایش نرخ ارز هم‌زمان با افزایش شدید قیمت نفت در بخش قابل توجهی از دوره مذکور، بستر افزایش انگیزه برای مبادلات تجاری بین‌المللی تقویت شده و به رشد اقتصادی انجامیده است.

از سوی دیگر سرمایه‌گذاری خارجی نیازمند ثبات اقتصاد کلان در سطح داخلی و بین‌المللی است و علی‌رغم جذابیت‌های ایران برای سرمایه‌گذاران خارجی، بی‌ثباتی‌های اقتصادی داخلی، مانند تغییرات قیمت ارز و فقدان توسعه مالی در اقتصاد ایران، براساس مطالعات خلیلی عراقی و سلیمی‌شندی (۱۳۹۳)، گوهری و گوهری (۱۳۹۲)، آدنی و دیگران (۲۰۱۲) و اوسی و کیم (۲۰۲۰)، نیز باعث کاهش سرمایه‌گذاری خارجی می‌شود؛ از این رو حجم سرمایه‌گذاری خارجی کم است و اثر معناداری بر رشد اقتصادی ندارد.

یکی از عوامل افزایش تاب‌آوری اقتصادی بالا رفتن رشد اقتصادی است؛ زیرا یکی از نشانه‌های اقتصاد افزایش رشد اقتصادی است که می‌تواند باز یگران مختلف اقتصادی، از جمله تولیدکنندگان، را در مقابل تکان‌ها قدرتمند کنند و آن‌ها با تکیه بر سرمایه‌های مولد اقتصادی و رشد درون‌زای اقتصادی، تاب‌آوری اقتصاد را افزایش دهند. به عبارت دیگر، رشد اقتصادی درون‌زا که نشانگر قدرت مولد بودن اقتصاد است، تکیه‌گاهی برای بازیگران است که براساس آن، قدرت تاب‌آوری افزایش می‌یابد. عادت کردن جامعه ایران به تورم‌های بالا و نشان ندادن واکنش معنادار به آن بر تاب‌آوری اثر معناداری نداشته است. اگرچه افزایش درجه باز بودن اقتصاد با رشد اقتصادی رابطه مثبت معنادار دارد،

به دلایل مختلف از جمله تحریم‌ها، قدرت انحصارگرایی، عدم قدرت رقابت‌پذیری بسیاری از کالاهای داخلی با کالاهای خارجی، شاخص نامطلوب فضای کسب‌وکار و دولتی بودن اقتصاد ایران، میزان باز بودن اقتصاد آن قدر زیاد نیست که اثری بر تاب‌آوری اقتصادی داشته باشد.

۶. نتیجه‌گیری

موضوع این پژوهش واکاوی تأثیرپذیری رشد اقتصادی از تغییرات سرمایه‌گذاری خارجی و شاخص تاب‌آوری در ایران در چارچوب مدل رشد اقتصادی طی سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۹ بود که با استفاده از روش معادلات هم‌زمان به بررسی اثر شاخص‌های تاب‌آوری و تغییرات سرمایه‌گذاری خارجی بر رشد اقتصادی پرداخته شد. نتایج این بررسی ذیل عنوان دو معادله بیان گردید. یافته‌های معادله نخست نشان داد در دوره مورد مطالعه، تاب‌آوری، درجه باز بودن اقتصاد، نرخ تورم و نرخ رشد سرمایه رابطه مثبتی با رشد اقتصادی داشته و در معادله دوم نیز، رشد اقتصادی میزان تاب‌آوری را افزایش داده است.

۷. پیشنهادهای راهبردی

با توجه به یافته‌های مذکور، چنانچه عوامل تقویت رشد اقتصادی و تاب‌آوری اقتصادی ضعیف‌تر شود، اقتصاد ایران دچار آسیب‌پذیری بیشتری خواهد شد. لذا در جهت تقویت این دو متغیر نیازمند سیاست‌هایی هستیم که به درون‌زا کردن اقتصاد با رویکرد برون‌گرایی حرکت کند تا با افزایش درجه باز بودن اقتصاد و بهره‌گیری از فرصت‌های در اختیار ایران در سطح بین‌المللی و افزایش حجم ثابت و ایجاد ارزش‌افزوده بر روی آن بتوان کشور را به پیشرفت اقتصادی پایدار رساند تا در برابر تکانه‌های مختلف اقتصادی مقاوم باشد. در این مسیر، اجرای دقیق سیاست‌های اقتصاد مقاومتی و بهره‌گیری از ظرفیت‌های داخلی و بین‌المللی و عدم تکیه صرف به متغیرهای برون‌زایی همچون سرمایه‌گذاری خارجی که قدرت مدیریت کردن آن در دست دولت نیست، مسیر پیشرفت اقتصادی را فراهم می‌کند. بدین منظور، نیازمند مقررات‌زدایی در مسیر کسب‌وکار و باز کردن مسیر بخش مولد اقتصاد، کاهش هزینه‌های مبادلاتی، جهت دادن حجم نقدینگی به سمت بخش مولد، تبدیل کردن تهدید تورم به فرصت، ورود ایران به کشورهای تحریم‌شده و باز کردن مبادلات تجاری با آن‌ها، و احیای ظرفیت‌های مردمی در بخش‌های مختلف هستیم. دولت توانمندی که بتواند با نگاه به ظرفیت‌های درونی و بین‌المللی مسیر را برای بالفعل کردن ظرفیت‌ها احیا کند، بستر اجرای این راهبردها را فراهم خواهد کرد. سیاست‌هایی که فقط به دنبال جذب سرمایه‌گذاری خارجی باشند، بدون اینکه به اصلاح ساختارهای اقتصادی درونی بپردازند، اقتصاد ایران را به نقطه رشد بالای اقتصادی و تاب‌آوری بالا نخواهد رسانید.

ملاحظات اخلاقی

حامی مالی

این مقاله حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان

تمام نویسندگان در آماده‌سازی این مقاله مشارکت کرده‌اند.

تعارض منافع

بنابه اظهار نویسندگان، در این مقاله هیچ‌گونه تعارض منافی وجود ندارد.

تعهد کپی‌رایت

طبق تعهد نویسندگان، حق کپی‌رایت (CC) رعایت شده است.

References

- Akbarian, R., & Famkar, M. (2010). The association between income inequality, education expenditures and economic growth. *Quarterly Journal of Economic Growth and Development Research*, 1(1), 161-185. Retrieved from: <http://ensani.ir/file/download/article/20120328171028-2040-7.pdf>. (Persian)
- Amiri, H., Pirdadeh Beyranvand, M., Norouzi Amogin, F., & Alizadeh, S. (2018). Estimation vulnerability and resilience indicators in Iran's economy. *Quarterly Journal of The Macro and Strategic Policies*, 6(23), 434-455. [DOI:10.32598/JMSP.6.3.434] (Persian)
- Arshadi, V. (2019). *A study on the effectiveness of the foreign investment process in Khorasan Razavi province (with the aim of implementing paragraphs 10 and 12 of the general policies of the resistance economy)*. Mashhad: General Department of Economy and Finance of Khorasan Razavi Province. (Persian)
- Bargi Osgooee, M., & Shokri, M. (2018). The economic factors affecting FDI absorption in Iran with emphasis on the role of income tax (fuzzy approach). *Quarterly Journal of Economic Growth and Development Research*, 9(33), 109-120. [DOI: 10.30473/egdr.2018.4605] (Persian)
- Daliri, H. (2017). Investigating interaction of foreign direct investment and domestic investment (comparative study of 136 countries and Iran). *Quarterly Journal of Economic Growth and Development Research*, 7(26), 81-96. Retrieved from: http://egdr.journals.pnu.ac.ir/article_2594_4798ca3a12c5f6ea2bb6524e0ca0a047.pdf. (Persian)
- Davoodi, P., & Shahmoradi, A. (2004). Reinvestigation of the FDI Determinants Using Panel Data Model. *Iranian Journal of Economic Research*, 6(20), 81-113. Retrieved from: <file:///C:/Users/DR0219~1/ARS/AppData/Local/Temp/50713832007.pdf>. (Persian)
- Farzin, M. R., Ashrafi, Y., & Fahimifar, F. (2012). FDI and economic growth: combination of system dynamic and econometrics approaches. *QJERP*, 20(61), 29-62. Received from: <http://qjerp.ir/article-1-172-fa.html>. <http://qjerp.ir/article-1-172-fa.pdf>. (Persian)
- Gohari, L., & Gohari, F. (2013). Foreign direct investment, banking and economic growth. *The First National Electronic Conference on Iran's Economic Outlook with the Approach of Supporting National Production, Khorasgan, Islamic Azad University, Khorasgan Branch, Volume 1*. Received from: <https://www.sid.ir/fa/seminar/ViewPaper.aspx?ID=71985>. (Persian)
- Khalili Araghi, M., & Salimi Shendi, R. (2014). The effect of fiscal decentralization on economic growth in various provinces of Iran (a spatial econometric approach). *QJERP*, 22(71), 143-156. Received from: <http://qjerp.ir/article-1-491-fa.html>. (Persian)
- Mahdavi Adeli, M. H., Hosseinzadeh Bahreini, M. H., & Javadi, A. (2006). The effect of good

- governance on attracting foreign direct investment in middle-income countries. *Knowledge and Development*, 15(24), 85-102. Received from: <http://ensani.ir/file/download/article/20110205183632>. (Persian)
- Mowlaei, M. (2020). Foreign capital inflows and economic growth of Iran. *QJER*, 20(1), 79-104. Received from: <http://ecor.modares.ac.ir/article-18-28794-fa.html>. (Persian)
- Paighami, A., Samii Nasab, M., & Soleimani, Y. (2016). *Essays in resistance economics: a conceptual model of economic resilience based on conventional literature in adaptation to the thought of the supreme leader (memory of God)*. Tehran: Imam Sadeq University Press. (Persian)
- Rafiei, S. (2009). *Foreign Direct Investment and Productivity: Causation and Mechanism*. Master Thesis, Faculty of Economics, Allameh Tabataba'i University. (Persian)
- Safdari, M., Alvandizadeh, A., & Shoeibi, H. (2010). The study of foreign direct investment on economic growth (a comparative analysis of developed and developing countries). *Journal of Economics and Modeling*, 1(3), 103-120. Received from: https://ecoj.sbu.ac.ir/article_57549.html. (Persian)
- Salehi, G., Sehat, S., & Salami, S. (2020). Identifying and prioritizing the most effective factors and drivers of economic growth in Iran. *Islamic Economics Studies Bi-quarterly Journal*, 13(1), 339-366. [DOI: 10.30497/ies.2020.75475] (Persian)
- Taherpoor, J. (2019). The effect of economic resilience and vulnerability on economic growth of oil countries. *New Economy and Trade*, 14(1), 83-106. [DOI: 10.30465/jnet.2019.4281] (Persian)
- Yelfani, A. R., Kazemi, F., & Mossadegh, F. (2016). A study on the effects and consequences of sanctions on foreign investment in Iran and the relationship between the resistance economy and reducing the negative effects of sanctions. *Shabak Monthly*, 2(9), 1-10. Received from: <file:///C:/Users/DR0219~1/ARS/AppData/Local/Temp/100038139509e01-1.pdf>. (Persian)
- Adeniyi, O. A., Omisakin, D., Olusegun, A., Egwaikhide, F., & Oyinlola, A. (2012). Foreign direct investment, economic growth and financial sector development in small open developing economies. *Economic Analysis & Policy*, 42(1), 105-127. [DOI: 10.1016/S0313-5926(12)50008-1] <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0313592612500081>.
- Alvarado, R., Iniguez, M., & Ponce, P. (2017). Foreign direct investment and economic growth in Latin America. *Economic Analysis and Policy*, 56, 176-187. [DOI: 10.1016/j.eap.2017.09.006] <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0313592616302156>.
- Azman-Saini, W. N. W., & Law, S. H. (2010). FDI and economic growth: New evidence on

the role of financial markets. *Economics Letters*, 107(2), 211-213.

- Baran, P. A. (1957). *The political economy of growth*. New York (Monthly Review Press). [DOI: 10.1016/j.eap.2017.09.006] <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0313592612500081>.
- Briguglio, L., Cordina, G., Farrugia, N., & Vella, S. (2009). Economic vulnerability and resilience: concepts and measurements. *Oxford Development Studies*, 37(3), 229-247. [DOI: 10.1080/13600810903089893] <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13600810903089893>.
- Briguglio, L., Cordina, G., Farrugia, N., & Vella, S. (2008). Economic vulnerability and resilience. *United Nations Research Paper*, 55,1-20. [DOI: 10.1080/13600810903089893] <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13600810903089893>.
- Blomström M., Kokko A., Globerman S. (2001) The determinants of host country spillovers from foreign direct investment: a review and synthesis of the literature. In: Pain N. (eds) *Inward Investment Technological Change and Growth*. Palgrave Macmillan, London. [DOI: 10.1057/9780230598447_2]
- Blomström, M., Kokko, A., & Zejan, M. (2000). Multinational corporations and productivity convergence in Mexico. In *Foreign Direct Investment* (pp. 134-159). London: Palgrave Macmillan. Received from: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w3141/w3141.pdf.
- Borensztein, E., De Gregorio, J., & Lee, J. W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth?. *Journal of International Economics*, 45(1), 115-135. [DOI: 10.1016/S0022-1996(97)00033-0] <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0022199697000330>.
- Carkovic, M., & Levine, R. (2005). Does foreign direct investment accelerate economic growth. *Does foreign direct investment promote development*, 195. Received from: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=314924.
- Chang, C. P., & Lee, C. C. (2010). Globalization and economic growth: A political economy analysis for OECD countries. *Global Economic Review*, 39(2), 151-173. [DOI: 10.1080/1226508X.2010.483835] <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1226508X.2010.483835>.
- De Mello Jr, L. R. (1997). Foreign direct investment in developing countries and growth: A selective survey. *The Journal of Development Studies*, 34(1), 1-34. [DOI: 10.1080/00220389708422501] <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00220389708422501>.
- Hassan, S., & Othman, Z. (2015). The effect of economic resilience on private investment in

selected Malaysian economic sectors. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(6), 374-374. [DOI: 10.5901/mjss.2015.v6n6p374] <https://www.mcser.org/journal/index.php/mjss/article/view/7955>.

Lee, C. C., & Chang, C. P. (2009). FDI, financial development, and economic growth: international evidence. *Journal of Applied Economics*, 12(2), 249-271. [DOI: 10.1016/S1514-0326(09)60015-5] <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1016/S1514-0326%2809%2960015-5>.

Mohseni Zonouzi, S. (2017). The Effects of Selected Moqawama Economy Indices on Iran's Economic Growth. *Islamic Economics*, 17(67), 39-63. Received from: http://eghtesad.iict.ac.ir/article_28689.html.

Osei, M. J., & Kim, J. (2020). Foreign direct investment and economic growth: Is more financial development better?. *Economic Modelling*, 93, 154-161. [DOI: 10.1016/j.econmod.2020.07.009] <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264999319310910>.

Siddiqi, H. R., & Lawler, K. A. (2007). *Applied econometrics*, translated by Dr. Shamsollah Shirinbakhsh. Tehran: Avaye Noor Publications.

Sokhanvar, A. (2019). Does foreign direct investment accelerate tourism and economic growth within Europe?. *Tourism Management Perspectives*, 29, 86-96. [DOI: 10.1016/J.TMP.2018.10.005] <https://www.semanticscholar.org/paper/Does-foreign-direct-investment-accelerate-tourism-sokhanvar/6511466a629c98d40074248c9244ee505eb734aa#citing-papers>.

UNCTAD, G. (2012). *World investment report*. UN.

Weir, M., Pindus, N., Wial, H., & Wolman, H. (eds.). (2012). *Urban and regional policy and its effects: building resilient regions* (vol. 4). Brookings Institution Press.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی